

8. Андреев Д.С. *Эмпатия: нейрофизиологические механизмы и эволюционный смысл*. Человек. 1998. №5.
9. Зинченко В.П. *Миры сознания и структура сознания [Текст]*. Знание. Вопросы психологии. 1991. №2.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Abramova L.N., Bogush A.M., Molyako V.A. Transformaciya soznaniya lichnosti v svetskoj i pravoslavnoj interpretacii. Social'no-psihologicheskie problemy sovremennogo obshchestva i cheloveka: puti resheniya : sbornik nauchnyh statej /sost.: S.D. Matyushkova, S.G. Tubolec ; pod nauch. red. A.P. Orlovoj ; otv. za vyp. S.A. Motorov. Vitebsk : VGU imeni P.M. Masherova, 2018. 241 s.
2. Abramova L.N. Soznanie i myshlenie v svetskoj i pravoslavnoj interpretacii. Aktual'nye problemy gumanitarnyh i social'no-ekonomicheskikh nauk: materialy XIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Vol'sk, 2019.
3. Vejnik V. Pochemu ya veryu v Boga. Minsk: Belorusskaya pravoslavnaya cerkov', 2009.
4. Brejden G. Bozhestvennaya matrica soznaniya. M., 2017.
5. Brejden G. Evolyuciya i podsoznanie. M., 2019.
6. P'enkov E.B. Filosofiya i kul'tura. M., 1991.
7. Osipov A.I. Bog. M., 2015.
8. Andreyuk D.S. Empatiya: nejrofiziologicheskie mekhanizmy i evolyucionnyj smysl. CHelovek. 1998. №5.
9. Zinchenko V.P. Miry soznaniya i struktura soznaniya [Tekst]. Znanie. Voprosy psihologii. 1991. №2.

Abramova L. N. Innovations in psychology. The article argues that modern psychology needs innovative rethinking. The conditions for its methodological, content transformation are discussed. It is a matter of the current state of the content of the course of modern psychological science. New data on physiological mechanisms are considered, the phenomena of clairvoyance, prophecy and foresight are offered for consideration. It is noted that in ancient traditions it was always believed that the heart, not the brain, is the center of deep wisdom, emotions and memory. It is claimed that like the brain, the heart is part of our developed nervous system, and as a governing body informs the brain about what our body needs at any given moment. It is also argued that modern factual explanatory psychology has reason to be proud of achievements, discoveries in cognitive processes, properties and states at different ages. However, this does not help to improve the “quality” of man, or to approach the creation of his outline. The material for the article was the data of Russian and foreign scientists, world practice of surgery, physics and Orthodox sources. Methods of writing an article – analysis, description, facts.

Keywords: brain, heart memory, physiological mechanisms, evolution of consciousness, thinking, empathy, prophecy.

Отримано 15.01.2020

УДК 159.955

Біла Ірина Миколаївна

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

Біла І. М. Вивчення творчого мислення студентів. Соціально-економічні умови, освітня практика детермінує необхідність розвитку у молодих людей творчого мислення, яке відповідало б запиту сьогодення. Передумовою стимулювання творчих процесів мислення є докладне вивчення його особливостей та перспектив розвитку. Теоретичне пере-

осмислення та інтеграція розроблених раніше підходів у вивченні творчого мислення дозволили нам розв'язати завдання якісного покращення інструментарію вивчення творчого мислення особистості. Нами з'ясовано, що творче мислення суб'єкта найкраще проявляється у творчій діяльності розв'язування поставленої творчої задачі, особистісно значимої творчої проблеми, що завершується створенням суб'єктивно та об'єктивно нового та значимого творчого продукту. Нами визначено пріоритетні критерії розвитку творчого мислення студентів, які поєднують процесуальні та результативні компоненти (продуктивність, оригінальність та варіативність), та вибудовано орієнтовну ієрархічну послідовність становлення їх творчого мислення: від простого – репродуктивного, продуктивного до творчого рівня. У ході емпіричного дослідження з'ясовано переважання у студентів стратегічних мисленнєвих тенденцій аналогізування, репродуктивного, продуктивного рівня творчого мислення, а також його практичну спрямованість. Окреслено перспективи та вектор розвитку творчого мислення у студентів.

Ключові слова: креативне мислення, діагностика мислення, творче мислення студентів, критерії творчого мислення, особливості творчого мислення, рівень творчого мислення.

Била И. Н. Изучение творческого мышления студентов. Социально-экономические условия, образовательная практика детерминирует необходимость развития у молодых людей творческого мышления, которое соответствовало бы запросам настоящего. Предпосылкой стимулирования творческих мыслительных процессов является подробное изучение его особенностей и перспектив развития. Теоретическое переосмысление и интеграция разработанных ранее подходов в изучении творческого мышления позволили нам решить задачу качественного улучшения инструментария изучения творческого мышления личности. Мы выяснили, что творческое мышление субъекта лучше всего проявляется в творческой деятельности решения поставленной творческой задачи, личностно значимой творческой проблемы и завершается созданием субъективно и объективно нового, значимого творческого продукта. Нами определены приоритетные критерии развития творческого мышления студентов, которые сочетают процессуальные и результативные компоненты (производительность, оригинальность и вариативность), и выстроена ориентировочная иерархическая последовательность становления их творческого мышления: от простого – репродуктивного, продуктивного до творческого уровня. В ходе эмпирического исследования установлено преобладание у студентов стратегических мыслительных тенденций аналогизирования, репродуктивного, продуктивного уровня творческого мышления, а также его практическую направленность. Определены перспективы и вектор развития творческого мышления студентов.

Ключевые слова: креативное мышление, диагностика мышления, творческое мышление студентов, критерии творческого мышления, особенности творческого мышления, уровень творческого мышления

Постановка проблеми. Творче мислення дає можливість особистості не лише безболісно адаптуватись в умовах будь-яких трансформаційних змін, але й самостійно та активно самовизначатись, формуючи свій власний та соціальний світ, світ прогресу та іноватики. Людина, яка володіє творчими мисленнєвими навичками, покликана бути у форматорі перспективних змін суспільства.

Соціально-економічні умови, освітня практика детермінує необхідність розвитку у молодих людей творчого мислення, яке відповідало б запиту сьогодення. Передумовою стимулювання творчих мисленнєвих процесів мислення є докладне вивчення його особливостей та перспектив розвитку.

Завданням даного дослідження є пошук ефективних методів діагностики та визначення критеріїв оцінки творчого мислення студентів, а також аналіз особливостей їх творчого мисленнєвого потенціалу.

Аналіз наукових здобутків. Початок розробки методів діагностики творчого мислення, креативності частіше всього пов'язують з працями Дж.Гілфорда (1950). Та все ж до перших досліджень в даній сфері слід віднести ще роботи Ф.Гальтона, в яких було закладено розуміння творчості як прояву загальної розумової обдарованості. Такої ж позиції дотримувався і Л.Термен, який створив перші тести інтелектуальної обдарованості, що оцінювали коефіцієнт інтелекту. В США, як відомо, на початку ХХ-го століття тести були найбільш популярним діагностичним інструментарієм, тому і для діагностики розумової обдарованості вони стали на довгий час провідним засобом вивчення творчого мислення особистості.

Варто нагадати, що у ті ж роки у Європі розвивалося зовсім інше розуміння творчості у рамках гештальтпсихології (М.Вертгеймер, К.Дункер). Класичні дослідження продуктивного мислення К.Дункером (1935) намітили інший підхід у діагностики креативності, заснований на застосуванні експериментальних методів, зокрема, індивідуального застосування творчої задачі, що має на меті вивчення процесу розв'язку, а не лише кінцевий результат творчої діяльності. Відмітимо, що ці підходи ніяк не суперечать один з одним, а навпаки їх інтеграція доповнює на поглиблює вивчення особливостей творчого мислення. І хоча тести П.Торенса здебільшого оцінюють творче мислення за результатом, він стверджує, що творче мислення – це процес відчуття труднощів, проблем, розривів у інформації, недостатніх елементів, перевірка та оцінка цих гіпотез, їх перегляд та перепроверка, повідомлення результату, – тобто процес розв'язання творчої задачі. Сформульована П.Торенсом думка є близькою багатьом дослідникам (Д.Б.Богоявленська, О.М.Матюшкін, В.О.Моляко та ін.), в тому числі вона співголосна розумінню творчості як процесу розв'язання задачі.

Мислення, на думку О.К.Тихомирова, необхідно вивчати не шляхом аналітичного розчленування феномена, який є в тій же мірі даним, в якій і шуканим, виділяючи в ньому процесуально-динамічні, регулятивні, феноменально-змістові, особистісно-зумовлені та інші аспекти, але як цілісний продукт особистості, що розглядається від зародження мисленнєвої задачі до її розв'язання та інтерпретації.

В процесуально-діяльнісному підході С.Л.Рубінштейна початковою ланкою мислення виступає проблемна ситуація – особливий стан суб'єкта, що виражає його інтерес до завдання, запитання, бажання дізнатися нове та підкреслює продуктивний характер мислення, з якого, на думку А.В.Брушлінського, потім виникає задача.

Під творчою прооблемою, на думку О.М.Матюшкіна, розуміється особливий тип проблемних ситуацій, що характеризуються: самостійністю в постановці та формулюванні проблеми (Я.О.Пономарьов), “масштабністю” цілей (О.М.Тихомиров). Важливі й суб'єктивні аспекти: виникнення особистісно

значимої проблемної ситуації: наявність стійкої пізнавальної мотивації до розв'язування – проблема домінанта; інтелектуальні і творчі можливості суб'єкта, які дозволяють розв'язувати проблему (талант, обдарованість); семантичний потенціал особистості, який забезпечує “глибину” розуміння проблеми; володіння професійними мовами вираження розв'язку.

Процеси розв'язування творчих задач характеризує феноменологія творчого мислення, яка вперше була описана в гештальтпсихології, а потім і в інших напрямках на матеріалі розв'язання особливих експериментальних задач. Так, зокрема, були описані феномени розуміння (переструктурування проблемної ситуації) М. Вертгеймером; відмінності в осмисленні подій на основі культурно-моральних особистісних орієнтирів (В.В.Знаков); пояснення (встановлення причинно-наслідкових зв'язків з можливістю їх презентації в мовленнєвій формі). Феномени “миттєвого” знаходження принципу розв'язання) – М.Вергтеймер, К.Дункер, Я.О.Пономарьов, та немиттєвого (А.В.Брушлінський, О.К.Тихомиров) інсайта; феномен прийняття рішення (подолання ситуації невизначеності умов та вибору з альтернатив рішення) Т.В.Корнілова; феномен оцінки (можливість дати критичний аналіз і прогнозування (А.В.Брушлінський); феномен емоційного виявлення проблеми (неусвідомлена фіксація протиріччя (В.Є.Клочко); феномен інтелектуальної ініціативи (Д.Б.Богоявленська) [1; 2; 3].

Творче мислення для суб'єкта творчої діяльності – розв'язування самостійно поставленої, особистісно значимої творчої проблеми, що завершується створенням суб'єктивно та об'єктивно нового та значимого творчого продукту, який втілено в “ідеальні”, професійно задані форми та отримав високу експертну оцінку і суспільне визнання [4].

Виклад основного матеріалу. Однією із значимих в історії сучасних психологічних досліджень виступає проблема об'єктивних критеріїв творчого мислення. При цьому виділяються дві групи критеріїв – процесуальні та результативні. Перші відображають особливості процесу розв'язування, наприклад, через інсайт в гештальтпсихології, наявність новоутворень в діяльності із розв'язування задачі в змістовій теорії мислення, передбачаючи новизну процесу для суб'єкта.

Інтегрувавши існуючі напрацювання у психодіагностиці творчої діяльності, творчого мислення, у ході дослідження ми проаналізували основні характеристики творчого мисленнєвого процесу та визначили пріоритетні маркери оцінки виконання творчих завдань, які поєднують процесуальні та результативні компоненти, а саме:

1) продуктивність (легкість) – фактор, що характеризує швидкість мисленнєвих дій і визначається загальним числом відповідей, ідей (задумів) гіпотез. За кожний образ, що відповідає завданню, присвоюється 1 бал, а загальна оцінка за виконання завдання дорівнює кількості задумів. Для того, щоб можна було визначити індивідуальні відмінності продуктивності виконання завдання, вираховується відносний ранг виконання завдання, X серед. На підставі отриманих даних (орієнтуючись на X серед.) можна визначити,

наскільки досліджуваний перевищує середні показники, чи, навпаки, якщо показники виконання методики нижчі середнього бала, це свідчить про недостатній рівень розвитку легкості мислення, розуміння, вміння формувати задум та втілювати його;

2) оригінальність – характеризує своєрідність мисленнєвих дій, незвичність підходу до проблеми і визначається числом задумів, що рідко пропонуються, незвичним використанням його елементів, оригінальністю структури. Оригінальність ідей визначається через зворотно-пропорційний показник частоти повторюваності образів. При цьому виділяються стереотипні, оригінальні та особливо оригінальні задуми, враховується здібність до включення задумів у спільний сюжет, єдину конструкцію;

3) варіативність – частота використання стратегіальних тенденцій мислення, оцінка здатності до цілеспрямованого пошуку аналогів, комбінування, реконструювання. Аналогії оцінюються як близькі, коли аналогія передбачає порівняння об'єктів одного типу, одного класу, віддалені – порівняння різних предметів, досить віддалені – порівняння зовсім різних предметів. Для дослідження здатності до пошуку різних видів аналогій доцільно визначити середню кількість (середнє арифметичне) продуктованих аналогів різного виду.

Оцінюючи здібність до комбінування, ми аналізували складність образів-конструкцій, орієнтовний принцип їх побудови (структурний, функціональний, структурно-функціональний). При цьому рівень розвитку стратегіальних тенденцій комбінування визначається за наявністю значимих деталей, що доповнюють основну. Оцінювалась кожна деталь образу, що не повторювалась. Для дослідження й аналізу здатності до комбінуючих дій аналогічно визначається середня кількість випадків комбінування.

Наявність творчого пошуку нових варіантів задуму, відмінних від існуючих, іноді нереальних свідчить про реконструюючі тенденції мислення суб'єкта. Варто зазначити, що дії реконструюючого характеру є найбільш творчими й передбачають використання наявного матеріалу в принципово новій функції, пошук фантастичних варіантів образів, конструкцій.

Саме ці характеристики творчої, продуктивної, мисленнєвої діяльності суб'єкта дозволяють в цілому оцінити орієнтовну ієрархічну послідовність становлення його творчого мислення: від простого – репродуктивного, продуктивного до творчого рівня.

Перший рівень – простий (репродуктивний). Досліджувані, що відносяться до цього рівня, проявляють частіше пасивність та недбалість у виконанні завдання. Їх розуміння задачі – неправильне або часткове. Пошукові дії характеризуються спонтанністю та хаотичністю. Серед мисленнєвих дій переважає прийом випадкових дій та підстановок або дії наслідування, аналогізування. У творчих доробках здебільшого близькі та стереотипні аналогії, готові твори здебільшого схематичні, без деталей.

Другий рівень – продуктивний. Відзначається перевагою у задумах суб'єкта мисленнєвих тенденцій аналогізування. При цьому поширеними є віддалені аналоги (вони виникають при порівнянні різних предметів). Задуми

пропонуються з невеликою кількістю різноманітних деталей, здебільшого за принципом структурного комбінування. Ідеї, твори, гіпотези представників цієї групи переважно є оригінальними, повторюються у вибірці лише декілька разів і визначають в цілому посередній рівень розвитку творчої діяльності індивіда.

Третій – творчий. Респонденти цієї групи здатні зосереджуватись на завданні, адекватно розуміти його зміст, їм характерний високий рівень розуміння. Вони самостійно, з легкістю продукують образи, здебільшого складні, створені за принципом структурного, функціонального, структурно-функціонального комбінування. Інколи пропонувані об'єкти використовуються в принципово новій функції, фантастичній, або ж містять нереальні елементи. Пропоновані, зображені задуми характеризуються естетичністю та включеністю у певний сюжет. Більшість задумів, особливо оригінальні, не трапляються у вибірці та є суб'єктивно оригінальними для самого досліджуваного. На цьому етапі схильність до дій аналогізування, комбінування, реконструювання набуває ґрунтовності та передбачає у перспективі формування стійких стратегіальних тенденцій мисленнєвої діяльності, навичок творчого мислення.

Відповідно розробленим критеріям нами було проведено діагностичне дослідження творчих процесів у студентському середовищі, що дозволило визначити рівень розвитку творчого мислення та з'ясувати його специфічні особливості, продемонструвати які, нам видається, буде зручно у ході аналізу результатів виконання кожного творчого завдання окремо.

Варто наголосити, що підібрані нами методики мають характер експериментальних процедур, які враховують, як результат діяльності, особистості так і сам її процес. Завдання мали розвивальний ефект і ставили піддослідного у позицію дослідника, експериментатора та передбачали активізацію пізнавальних функцій мислення, новий, оригінальний підхід, стимулювання винахідницьких задумів, стратегіальних мисленнєвих дій.

Так, наприклад, студентам пропонувалось завдання: *“Домалюй фігуру”* (модифікація тесту Е. П. Торренса), згідно якого на аркуші паперу вони до зображень 10-ти контурів кіл домальовували будь-які деталі, оригінально зображуючи знайомі об'єкти. Завдання передбачало формотворчу діяльність, де контури фігур були предметами-стимулами діяльності. Вводилося обмеження часу (5 хв.), після закінчення роботи уточнювалися та підписувалися назви зображень.

Результати виконання завдання засвідчили, що продуктивність, легкість творчого мислення, яка є основною його характеристикою, є недостатньо розвиненою. Студенти в середньому продукують від чотирьох до десяти задумів, $X_{\text{серед.}} = 7$. Їх задуми здебільшого є стереотипними, що часто повторюються у вибірці (обличчя, голова тварини, сонце, квітка, яблуко, годинник, око, мяч тощо), в середньому – 50% від усіх пропонованих ідей, що говорить про тривіальність мислення, його вузькість. Оригінальні та особливо оригінальні задуми студенти пропонують рідко. Наприклад, контури кіл спонукали їх зобразити дупло в дереві, лабіринт, рибу, деталь мясорубки, до-

лоню, равлика, лійку, намисто, сцену тощо – вони демонструють тенденцію до пошуку нестандартних ідей, які ми оцінювали у 2 бали. Особливо оригінальні твори спостерігалися рідко, у 10, максимум 15% (лише 3% студентів – Анна І., Євгенія К.) від усіх задумів. Наприклад, пропонуване коло студенти перетворили на: клітину, у якій зароджується життя; зображення людського страху; кепку; військовий шеврон; символ інь-янь; гамак тощо. Лише троє студентів (Оля Б., Єлизавета В. та Євгенія К.) – 25% включили зображені задуми у сюжет, що свідчило про розвиток творчого мислення.

Результати виконання завдання продемонстрували також недостатній розвиток варіативності мислення, здатності до аналогізування, комбінування, реконструювання). Респонденти у більшості випадків (у 85%) продукували близькі аналогії, зображували об'єкти схожі за формою до кола (сонце, планета, смайлик, квітка, годинник, м'яч, колесо, торт, піца і.п.), зрідка пропонувались віддалені (наприклад, клітина, кепка, механізм життя, жуйка, риба) – 10%, та дуже віддалені аналоги (зокрема, людський страх, вулкан, гамак) – 5% від усіх продукованих аналогів. До комбінування вдалися лише 2% респондентів, вони зобразили з кола схеми, обличчя, снігову бабу, Мікі Мауса. Отримані результати відповідали репродуктивному та продуктивному рівню розвитку творчого мислення.

Схожі результати ми отримали й під час виконання завдання “Зкам'янілі рештки”, яке передбачало продукування ідей-гіпотез щодо того, чим би міг бути раніше, наприклад, у мезозойську еру, скам'янілий предмет. Матеріалом для завдання був камінь круглої форми. Для висловлення ідей передбачалось обмеження часу (5 хв.).

Продуковані задуми респондентів демонстрували низький рівень розвитку творчого мислення, його переважаючий репродуктивний характер. Серед мисленнєвих дій переважав прийом випадкових дій та дій наслідування, аналогізування. Серед ідей студентів – здебільшого близькі та стереотипні аналогії, без структурних та функціональних комбінувань деталей. Продуктивність в середньому виявлялась у генеруванні 5-6 задумів, більшість з яких були стереотипними (82% від усієї кількості) та часто повторювались (мінерал, метеорит, камінь, кістка, зерно, плід, рештки динозавру, дорожочність, прикраса, мушля, панцир і т.п.). Оригінальними виявились лише 11% від усіх ідей студентів, зокрема такі як: павук, знаряддя праці, яйце динозавра (Андрій К.), стіна будинку, іграшка первісної дитини, предмет для обряду (Олексій М.), рослина (Даша Г.), дім для тваринок (Ліля С.), гроші (Єлизавета В.), а дуже оригінальними задуми типу: закам'яніла кава (Євгенія К.), показчик, талісман (Анна І.) зустрічались лише у 7% серед усіх творчих задумів.

Аналіз творчих тенденцій продуктивної діяльності респондентів продемонстрував їх здатність до цілеспрямованого пошуку аналогів, здебільшого близьких, тобто, продукуючи ідеї, вони порівнювали об'єкти одного типу, одного класу (камінця і лави, метеориту, руди або частини ко-

мети). Віддалені, дуже віддалені аналоги, як порівняння зовсім різних предметів (камінь і гроші або дім для тварин, чи дорогоцінність, рослина та іграшка дитини тощо) становили 23% від усіх продукованих ідей. Мисленеві дії мислення комбінування та реконструювання у ході формуванні задуму студентів були відсутні.

Здатність до пошуку різних видів аналогій, як середня кількість (середнє арифметичне) продукованих аналогів різного виду, була низькою – 2-3 на кожного учасника експерименту. Саме ці характеристики творчої, продуктивної, мисленневої діяльності суб'єкта дозволили нам говорити про недостатній рівень розвитку мисленневої діяльності респондентів, зокрема її творчої спрямованості, що характеризувало її простий (репродуктивний) рівень розвитку. Під час виконання завдання “Скам'янілі рештки” досліджувані проявляли здебільшого пасивність, а серед мисленневих дій у них переважали дії наслідування, аналогізування, пошук близьких та стереотипних аналогій.

Подібними виявились і результати розв'язування студентами *евристичних задач*, наприклад: “Чим можна прикрасити ялинку, якщо новорічні ялинкові іграшки загубились?” та “Як можна використати олівець?” Продуктивність, легкість, як властивість творчого мислення, у студентів проявлялась на низькому рівні. В розв'язуванні задач вони в середньому пропонували 4-5 задуми. Їх ідеї здебільшого були стереотипними, як от: ювелірні прикраси, цукерки, фрукти, гроші, вироби з паперу, шишки, їжа, шкарпетки – для прикрашання новорічної ялинки; або ж: указка, еталон для вимірювання, закладка, підставка – для використання олівця. У більшості випадків студенти продукували структурні та функціональні аналогії: закладка, указка, підставка, зброя для захисту тощо. Зрідка, лише у 6 % випадків вибірки, спостерігались реконструючі дії мислення, студенти пропонували використати олівець для зачіски (Ліля С.), розпалювання вогню (Оля Б.), або як, наприклад, засіб для масажу (Анна І.). В цілому, евристичні задачі, які виявились дієвим діагностичним засобом, наближеним до природніх, побутових задач, що активізують творчі мисленеві механізми, продемонстрували недостатній рівень творчого мислення, його репродуктивний рівень.

Для складання більш точної картини розвитку творчого мислення студентів нами проведено його докладний аналіз на прикладі вирішення проблемної ситуації, як практичної ситуації адаптування до складних та ускладнених умов. Ми пропонували студентам *творче завдання*, яке передбачало *пошук креативних видів діяльності* в умовах карантину.

Результати аналізу засвідчили, що перелік усіх творчих видів діяльності, підібраний студентами, нараховував в середньому 7-8 найменшуваних. Стереотипними, які зустрічались у відповідях, часто виявились ідеї: дивитись фільми, читати книжки, співати, малювати, робити поробки, танцювати, гуляти, вишивати, готувати нові страви, робити манікюр займатися спортом он-лайн, тощо. Оригінальними були ідеї: робити креативний макіяж, організувати домашню фотосесію, придумати члендж для друзів, посадити

дерево, написати пісню, спостерігати за людьми (з вікна), перешити одяг, зробити нову маску з крутим логотипом чи надписом і т.п.

Особливо оригінальними були пропозиції: навчитись стояти на голові, сідати на шпагат, робити халабуду з ковдр та подушок, застосувати швидке прибирання кімнати, оригінальне використання пакетів або свічки, каструлі з водою, тостера (Дмитро К., Андрій К.), зайнятись розробкою реклами (Єлизавета В.), практикувати утворення “ехо” (Даша Г.) тощо.

Щодо варіативності, як прояву стратегічного мислення, то ми доволі часто спостерігали у студентів ідеї, в основі яких були аналогізуючі дії, як от: прогулянки по новим місцям, приготування специфічних страв, виготовлення виробів із сигаретних упаковок, вишивання бісером, використання он-лайн сервісів (вітання, доставки, салону краси, занять спортом і т.п.).

Комбінуючі дії мислення студенти використовували, коли пропонували види діяльності, які поєднують декілька видів дій, наприклад, конструювання та гру: робити халабуду з подушок і ковдр (Катя Г.), організувати показ мод з підручних засобів (Влада Ж.), організувати он-лайн вітання чи вечірку, зробити букет солодощів (Поліна С.).

Прояв реконструювання у мисленнєвій діяльності ми спостерігали під час продукування ідей щодо: зміни інтерєру, поробок зі свічки (Влада Ж.), прибирання кімнати нестандартним методом, нового використання тостера для приготуванні їжі, застосування мівіни у ролі свічки (Андрій К.), конструювання виробів з пластикових пляшок (Даша Г.), самоаналізу, інтроспекції та самокорекції шкідливих звичок (Олексій М., Поліна С.), реконструкції старих меблів (Єлизавета В.).

Проаналізовані результати демонструють перевагу в творчому мисленні студентів продуктивного рівня розвитку, що проявляється у переважанні у задумах суб'єктів мисленнєвих тенденцій аналогізування та комбінування. Ідеї студентів виявлялись переважно оригінальними, що вказувало в цілому продуктивний рівень розвитку їх творчої діяльності.

Дієвим діагностичним інструментом вивчення творчого мислення виявилось завдання, яке передбачало *генерування ідей проектів розвитку творчого мислення* для будь-якої цільової групи. Як засвідчили результати, більшість проектів виявились стереотипними і передбачали проведення тренінгів, уроків для учнів, студентів та інших верств населення (Ліза В., Анна І., Оля Б., Яна Л., Інна Т., Олена Л., Олена М., Ольга В.). Так, Алла Г. запропонувала розробити проект у формі мобільного додатку під назвою «Мислитель» для учнів середніх шкіл і для студентів, що передбачав серію творчих задач, які оцінює компютер. Проект Тетяни Л. мав на меті розробку щоденника «Розумник», «Мислитель», «Розумний щоденник», який містить розділи і вправи, що розвивають творчого мислення.

Оригінальною виявилась ідея Влади Ж., яка пропонувала започаткувати проект “Танець – це мрія життя”. Він передбачав можливість танцювати в умовах міста різним віковим категоріям, спілкуючись таким чином мовою тіла.

Проект Соні Ш. Передбачав створення хабу для людей похилого віку, де б вони могли оволодівати інтерне-технологіями, відвідували семінари та лекції для розвитку своєї особистості. розвитку активного креативного мислення.

Даша Г. запропонувала розвивати творче мислення через призму актуальної сьогодні соціальної мережі TikTok, створюючи цікаві відео-ролики.

Катя Г. запропонувала проект розвитку творчих здібностей у людей з обмеженими можливостями, що передбачав гру на музичних інструментах, зображувальну творчість, вокал.

Проект Олександра Ш. Мав на меті вирішення творчих, дослідницьких задач особами від 16 до 45 років під час квестподорожей.

Антон Т. пропонував лонгітюдний проект написання студентами з 1 по 5 курс есе на різну тематику, які можна буде порівнювати за рівнем креативного мислення в онтогенезі.

Проект Христини З. мав на меті створення сайту для розвитку мислення. На сайті передбачались розділи: «Пошук правди» (Find the truth), «Протестуй» (Test It); «Дискусія та аргументація» (Discussion and Argumentation), «Факти та фейки» (Facts and Fakes); а також декілька технічних: «Пропозиції та ідеї» (Propositions and Ideas), «Співпраця» (Partnership).

Кризовий медіа-центр – проект Євгенії К. передбачав теж розвиток мислення: вона пропонувала розбирати політичні і соціальні моменти на основі аналізу і порівняння, що дасть можливість висвітлювати об'єктивну аналітичну інформацію. Центр, за прогнозом респондентки, зможе надавати приклади новин, де використовуються маніпулятивні технології, а також давати алгоритми дій щодо виявлення і перешкоджання. Інфографіка і поради допоможуть замовникам знаходити і перевіряти потрібну інформацію. Структура центру матиме різні галузі праці: юридичне консультування, онлайн-лекції, співпрацю зі студентськими проектами з критичного мислення, загальні обговорення на зустрічах і прес-конференціях щодо актуальних подій для знаходження спільних оптимальних шляхів вирішення. Все це покликане, на думку Євгенії, допоможе актуалізувати критичне, творче мислення та сприяти гуманізації суспільства.

Проект Віктора Б. передбачав створення інформаційної онлайн-платформи для саморозвитку, слідкування за новинами, подіями та культурою столиці для молоді. Ідея проекту надати інструмент аналізу інформації на прикладі новин з топових рубрик: шоубізнес (музика/ кіно), події, волонтерство, політика, наука та техніка. Передбачалось створення додаткових вікторин на рівні платформи та розширення аудиторії за допомогою розробки додатків, проведення оффлайн конкурсів хакатонів з призовим фондом.

Усі проекти респондентів продемонстрували прогностичність та практичність творчого мислення та зорієнтували нас на перспективи та засоби його розвитку у подальшому.

Висновки та перспективи дослідження. Теоретичне переосмислення та інтеграція розроблених раніше підходів у вивченні творчого мислення, на нашу думку, дозволили розв'язати завдання якісного покращення інструмен-

тарію вивчення творчого мислення особистості. Нами визначено пріоритетні критерії розвитку творчого мислення студентів, які поєднують процесуальні та результативні компоненти (продуктивність, оригінальність та варіативність), та вибудовано орієнтовну ієрархічну послідовність становлення їх творчого мислення: від простого – репродуктивного, продуктивного до творчого рівня. У ході емпіричного дослідження з'ясовано переважання у студентів репродуктивного, продуктивного рівня творчого мислення та окреслено перспективи його розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Богоявленская, Д.Б.* Интеллектуальная активность как проблема творчества : монография / Д.Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 1983., 176 с.
2. *Вертегеймер М.* Продуктивное мышление: Пер. с англ. /Общ. ред. С. Ф. Горбова и В.П. Зинченко. – М.: Прогресс, 1987., 336 с.
3. *Дружинин В. Н.* Психология общих способностей. 2-е изд. СПб., 2007., 368 с.
4. *Матюшкина А.А.* К вопросу о критериях творческого мышления / Идеи О.К. Тихомирова и А.В. Брушлинского и фундаментальные проблемы психологии (к 80-летию со дня рождения). Материалы Всероссийской научной конференции (с иностранным участием). Москва, 30 мая - 1 июня 2013 г., Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова, факультет психологии, Москва, тезисы, С. 328-331
5. *Torrance E. P.* Torrance test of creative norms: Technical manual. Princeton. NY. Personnel Press. 1966.

REFERENCES transliterated

1. *Bogoiavlenskaia, D.B.* Intellektualnaia aktivnost kak problema tvorchestva : monografiia / D.B. Bogoiavlenskaia. – Rostov-na-Donu : Izdatelctvo Rostovskogo universiteta, 1983., 176 s.
2. *Vertgeimer M.* Produktivnoe myshlenie: Per. s angl. /Obshch. red. S.F. Gorbova i V.P. Zinchenko. – M.: Progress, 1987., 336 s.
3. *Druzhinin V. N.* Psikhologiiia obshchikh sposobnostei. 2-e izd. SPb., 2007., 368 s.
4. *Matiushkina A.A.* K voprosu o kriteriakh tvorcheskogo myshleniia / Idei O.K. Tikhomirova i A.V. Brushlinskogo i fundamentalnye problemy psikhologii (k 80-letiiu so dnia rozhdeniia). Materialy Vserossiiskoi nauchnoi konferentcii (s inostrannym uchastiem). Moskva, 30 maia - 1 iunია 2013 g., Moskovskii gosudarstvennyi universitet imeni M.V. Lomonosova, fakultet psikhologii, Moskva, tezisy, S. 328-331
5. *Torrance E. P.* Torrance test of creative norms: Technical manual. Princeton. NY. Personnel Press. 1966.

Bila I. N. Studying students' creative thinking. Socio-economic conditions, educational practice determines the need for young people to develop creative thinking that meets the needs of the present. A prerequisite for stimulating creative thought processes is a detailed study of its features and development prospects. Theoretical rethinking and integration of previously developed approaches to the study of creative thinking allowed us to solve the problem of a qualitative improvement in the tools for studying creative thinking of the individual. We found that the creative thinking of the subject is best manifested in the creative activity of solving the posed creative problem, a personally significant creative problem and ends with the creation of a subjectively and objectively new, meaningful creative product. We have identified priority criteria for the development of creative thinking of students, which combine process and productive components (productivity, originality and variability), and built an

approximate hierarchical sequence of the formation of their creative thinking: from simple – reproductive, productive to creative level. In the course of empirical research, the prevalence of strategic thinking trends of analogization, the reproductive, productive level of creative thinking among students, as well as its practical orientation, was established. The prospects and the vector of development of creative thinking of students are determined.

Keywords: students' creative thinking, criteria for creative thinking, features of creative thinking, level of creative thinking.

Отримано 23.01.2020

УДК 159.9:616-056.26

*Богомаз Сергей Леонидович
Пашкович Сергей Федорович*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ЛЮДЕЙ С ПОВРЕЖДЕНИЕМ ОПОРНО-ДВИГАТЕЛЬНОГО АППАРАТА

Богомаз С. Л., Пашкович С. Ф. Психолого-педагогічний супровід психологічної реабілітації людей з ушкодженням опорно-рухового апарату. У статті розглядаються проблеми психологічної реабілітації людей з ушкодженням опорно-рухового апарату. Мета роботи – виявлення умов успішної психологічної реабілітації і розробка програми психологічної адаптації для людей з обмеженими можливостями, спрямованої на подолання негативних психічних станів шляхом орієнтації особистості на використання конструктивних адаптаційних механізмів і пошуку можливостей реалізації особистісного потенціалу. Проведене дослідження показало, що успішно долають негативні психічні стани і реалізують особистісний адаптаційний потенціал в умовах обмежених фізичних можливостей ті, хто використовує активні копінг-стратегії. Результати апробації програми психологічної адаптації показують, що переключення на використання активних копінг-стратегій сприяє психологічній реабілітації людей з ушкодженням опорно-рухового апарату в умовах обмежених фізичних можливостей, і у такий спосіб допомагає наблизитися до переживання стану психологічного комфорту та благополуччя.

Ключові слова: психологічна реабілітація, долаюча поведінка, копінг-стратегії, люди з ушкодженням опорно-рухового апарату.

Богомаз С. Л., Пашкович С. Ф. Психолого-педагогическое сопровождение в психологической реабилитации людей с повреждением опорно-двигательного аппарата. В статье рассматриваются проблемы психологической реабилитации людей с повреждением опорно-двигательного аппарата. Цель работы – выявление условий успешной психологической реабилитации и разработка программы психологической адаптации для людей с ограниченными возможностями, направленной на преодоление негативных психических состояний путем ориентации их на использование конструктивных адаптационных механизмов и поиска возможностей реализации личностного потенциала. Проведенное исследование показало, что успешно преодолевают негативные психические состояния и реализуют личностный адаптационный потенциал в условиях ограниченных физических возможностей те, кто использует активные копинг-стратегии. Результаты апробации программы психологической адаптации показывают, что переключение на использование активных копинг-стратегий способствует психологической реабилитации людей с повреждением опорно-двигательного аппарата в условиях ограниченных физических